

Тетяна Іванівна НІКІФОРОВА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
ivanuk@rambler.ru

УДК 343.21

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз запропонованих у науці кримінального права основних напрямків розвитку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема перспектив підвищення ефективності існуючих норм та впровадження нових спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Одним із найбільш дієвих способів підвищення ефективності існуючих норм визнається поширення деяких видів звільнення на випадки вчинення відповідних злочинів в особливо великих розмірах. Найбільш перспективним напрямком розвитку спеціальних видів звільнення слід визнати впровадження нових видів. На підставі цього запропоновано внести зміни до чинного Кримінального кодексу України, зокрема до ч. 4 ст. 212¹, а також доповнити кримінальний закон новими спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності, а саме запровадити спеціальні види звільнення, за вчинення вперше злочинів, передбачених ст.ст. 185, 186, 190, 191, 192 КК України, а також встановити у ч. 4 ст. 369² КК України ще один спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні види звільнення, перспективи розвитку.

Євроінтеграційна орієнтація сучасної української держави зобов'язує владу в контексті вирішення наявних політичних, економічних та соціальних проблем приділяти увагу питанням протидії злочинним посяганням на найбільш важливі соціальні цінності, розроблення та застосування правових засобів їх охорони, підвищення ефективності запобігання кримінальним правопорушенням. Поряд із такими "традиційними" формами вирішення вказаних питань, як криміналізація суспільно небезпечних діянь, притягнення до кримінальної відповідальності та застосування кримінального покарання, у кримінально-правовій політиці України дедалі більш помітним стає інститут звільнення від кримінальної відповідальності.

Найбільш динамічним елементом інституту звільнення від кримінальної відповідальності є спеціальні, тобто передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України (далі — КК України) види такого звільнення. За час дії чинного законодавства про кримінальну відповідальність їх кількість збільшилась з 14 до 22. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності та перспективи їх розвитку були об'єктом досліджень багатьох науковців, зокрема: П. В. Хряпінського, І. І. Леоненка, О. В. Наден, Ю. В. Бауліна, С. С. Терещука, А. А. Вознюка, О. Ф. Ковітіді та інших. Проте, враховуючи соціально-політичні зміни в нашій державі, а також динамічність розвитку цього субінституту, дослідження перспектив розвитку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності не втрачає актуальності.

© Нікіфорова Т. І., 2014

Метою статті є дослідження напрямків розвитку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, способів підвищення їх ефективності, перспектив запровадження нових видів звільнення, розроблення пропозицій до чинного КК України щодо вдосконалення передбачених ним норм, які встановлюють спеціальні види звільнення, а також запровадження нових спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Основними напрямами розвитку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності у кримінально-правовій літературі визнається:

- 1) підвищення ефективності існуючих норм;
- 2) впровадження нових спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [1, с. 160].

Одним із способів підвищення ефективності існуючих спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності у кримінально-правовій літературі пропонується поширення деяких видів звільнення на випадки вчинення відповідних злочинів в особливо великих розмірах [1, с. 169; 2, с. 78]. Усунення перешкод звільнення від кримінальної відповідальності залежно від розміру заподіяної майнової шкоди є перспективним напрямом розвитку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. “Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно сплатили за заподіяну шкоду у великому чи особливо великому розмірі, ефективно сприятиме повному відшкодуванню матеріальних і моральних збитків потерпілим від злочину, повернення чималих коштів у сферу легального суспільного обігу, унеможливить їх злочинне використання, наприклад, для фінансування тіньових, фіктивних та інших суспільно небезпечних різновидів господарської діяльності” [3, с. 22] Слід відзначити, що законодавець уже сприйняв таку наукову пропозицію і в ч. 4 ст. 212 КК України передбачив можливість звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення відповідного злочину в особливо великому розмірі [4]. Проте є нелогічним те, що не було внесено аналогічних змін до ч. 4 ст. 212¹ КК України, адже злочини, передбачені ст.ст. 212 та 212¹ КК України відрізняють лише за предметом.

Керуючись тими самими принципами, вченими пропонується зняти перепони звільнення, що стосуються розміру наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [5, с. 112–113, 6, с. 146–147]. Розділ XIII КК України “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров’я населення” містить п’ять видів звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹), й усі вони стосуються вчинення відповідних злочинів, якщо їх предметом не були певні речовини у великих або особливо великих розмірах. Така законодавча позиція деякими науковцями вважається не виправданою, оскільки це не відповідає політиці держави у незаконному обігу цих речовин. У кожному з випадків звільнення особи від кримінальної відповідальності такі засоби вилучаються із незаконного обігу та переходять під контроль держави, нейтралізується суспільна небезпечність їх незаконного виробництва, вироблення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання. При цьому нейтралізується як відносно більш низька суспільна небезпечність таких дій з невеликим обсягом, так і відносно більш висока суспільна небезпечність таких дій з великим чи особливо великим обсягом відповідних предметів [6, с. 147]. “Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно здали відповідні предмети у великому чи особливо великому розмірі, буде ефективно сприяти їх вилученню з незаконного обігу, досягненню мети мінімізації злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів” [1, с. 164].

Інший напрям розвитку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності — впровадження нових спеціальних видів звільнення. Слід відзначити, що тенденція поширення спеціального звільнення у законодавстві про кримінальну відповідальність є сталою. За час дії чинного законодавства про кримінальну відповідальність їх кількість збільшилась з 14 до 22 спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Ця тенденція є позитивною, оскільки усвідомлення

особами того, що вони можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за вчинення тих чи інших злочинів, може спонукати їх до сприяння відверненню можливих суспільно небезпечних наслідків, допомогти органам досудового розслідування та суду в розкритті злочинів.

У науці кримінального права висловлюються пропозиції щодо збільшення спеціальних видів звільнення серед злочинів проти основ національної безпеки [7, с. 65–66; 2, с. 77]. Враховуючи суспільно-політичну обстановку в нашій державі, коли вчинення таких злочинів зростає з геометричною прогресією, з такою пропозицією слід погодитися, переслідуючи, в першу чергу, мету відвернення можливих суспільно небезпечних наслідків. Слід відзначити, що в 2014 році КК України було доповнено ст. 110² “Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України”, ч. 5 якої передбачає звільнення за такі дії, особи, крім керівника організованої групи, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

Дуже вдалою є пропозиція П. Хряпінського щодо встановлення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110 КК України для відвернення заповідання значної шкоди національній безпеці України. Підставами звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення відповідних дій, на думку П. Хряпінського, слід передбачити:

“а) припинення умисних дій з насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змови про вчинення таких дій, публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ст. 109 КК України) чи з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ст. 110 КК України);

б) добровільне і вчасне повідомлення органам державної влади про плани та склад злочинної організації;

в) якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заповідання шкоди національним інтересам України” [7, с. 65–66].

У кримінально-правовій літературі звертається увага і на необхідність запровадження спеціальних видів звільнення за злочини проти власності. Мова йде про профілактичний вплив на ненасильницьку корисливу злочинність, частка якої у структурі злочинності в Україні все більше зростає. Зокрема йдеться про вчинення злочинів вперше, передбачене статтями 185, 186, 190, 191, 192 КК України, за винятком випадків застосуванням насильства до потерпілого чи погрози застосування такого насильства. Сьогодні таке звільнення здійснюється на умовах, передбачених у статтях 47, 48, 49 та 97 Загальної частини КК України, що іноді дозволяє діяти суду на власний розсуд — звільняти або не звільняти особу від кримінальної відповідальності. Запровадження заохочувальних приписів у відповідних статтях Особливої частини КК України передбачало б безумовне (імперативне) звільнення осіб від кримінальної відповідальності за вчинення вказаних злочинів [2, с. 79].

Обґрунтованість введення таких заохочувальних норм обумовлюється також існуванням спеціального виду звільнення за незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 4 ст. 289 КК України). Злочин, передбачений ст. 289 КК України є, по-суті, спеціальною нормою щодо вказаних злочинів проти власності, враховуючи специфічність предмета цього злочину. Зокрема ч. 4 ст. 289 КК України встановлено, що звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із

застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки. При цьому, як зазначають вчені, транспортний засіб є джерелом підвищеної небезпеки, предметом з обмеженими правилами придбання, розпорядження та керування, а також майном, вартість якого в декілька разів перевищує великий та особливо великий розмір, який враховується при кваліфікації злочинів проти власності. А тому цілком логічним є запровадження спеціальних видів звільнення за вчинення вперше злочинів, передбачених ст.ст. 185, 186, 190, 191, 192 КК України, незалежно від розміру заподіяної шкоди, якщо це не пов'язане із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства, якщо особа добровільно заявила про вчинене правоохоронним органам, повернула майно власникові та повністю відшкодувала завдані збитки до притягнення її до кримінальної відповідальності [1, с. 170; 2, с. 78].

Запровадження таких видів звільнення у КК України можливе двома шляхами.

Перший шлях полягає у встановленні в розділі III КК України “Злочини проти власності” загальної для цих злочинів норми, яка передбачала б підстави звільнення від кримінальної відповідальності за їх вчинення. Такий спосіб використано білоруським законодавцем. Так, зокрема, у примітці 5 до глави 24 “Злочини проти власності” розділу 8 “Злочини проти власності та порядку здійснення економічної діяльності” КК Республіки Білорусь зазначається, що особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 205, ч. 1 ст. 209, ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 211 або ч. 1 ст. 214 КК Республіки Білорусь, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона з’явилася з повинною, активно сприяла розкриттю злочину чи повністю відшкодувала завдані збитки [8].

Другий шлях — це закріплення відповідної норми про звільнення в останній частині відповідної статті, яка встановлює кримінальну відповідальність за вчинення кожного з цих злочинів [2, с. 79]. Оскільки перший спосіб не є характерним для нашого кримінального закону, то слід погодитися з останньою пропозицією, хоча це і призведе до надмірного завантаження Особливої частини КК України.

Розділ XVII КК України “Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг” містить три спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, пов’язані із підкупом певних посадових осіб (ст.ст. 368³, 368⁴, 369 КК України). Згідно із диспозиціями відповідних частин цих статей особа яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру. Частина перша ст. 369² КК України встановлює кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави. Тобто мова йде про підкуп особи, яка не займає певних посад, проте займає таке становище, користуючись яким може впливати на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави. Відповідно така особа може здійснювати і вимагання неправомірної вигоди за надання своїх “послуг”, користуючись своїм впливовим становищем. Тому, на нашу думку, логічним є закріплення в ч. 4 ст. 369² КК України норми про звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті на підставах, аналогічних тим, що передбачені у відповідних частинах ст.ст. 368³, 368⁴, 369 КК України. Доцільність закріплення такої норми підтверджується і практикою. Так, старший прокурор відділу прокуратури Полтавської області подав до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності К. за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369² КК України на підставі ч. 5 ст. 368³, ч. 5 ст. 368⁴ і ч. 6 ст. 369 КК України. Підставами для звільнення К. від кримінальної відповідальності у клопотанні зазначено вимагання

у неї неправомірної вигоди і добровільне повідомлення про вчинене після надання неправомірної вигоди до повідомлення їй про підозру органу, наділеному законом правом здійснювати повідомлення про підозру, зазначеними в ч. 6 ст. 369, ч. 5 ст. 368³, ч. 5 ст. 368⁴ КК України. Суд обґрунтовано відмовив у задоволенні клопотання, мотивуючи це тим, що дії К. кваліфіковані за ч. 1 ст. 369² КК України, якою взагалі не передбачено звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів цього злочину за наявності вимагання або добровільного повідомлення після вчинення кримінального правопорушення про вчинення таких дій. Застосування до дій, вчинених підозрюваним, статей 368³, 368⁴ і 369 КК України в частині звільнення від кримінальної відповідальності за зазначених у клопотанні підстав не має під собою підґрунтя, так як цими статтями передбачені інші кримінальні правопорушення, а тому застосуванню до підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369² КК України, не підлягають [9]. У цьому випадку суд, не дивлячись на наявність підстав, не міг звільнити особу від кримінальної відповідальності, оскільки ст. 369² КК України не передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, а відповідні частини ст.ст. 368³, 368⁴, 369 КК України є спеціальними нормами, тобто можуть бути застосовані лише за вчинення злочинів, передбачених цими статтями. Згідно з ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Тому встановлення у ч. 4 ст. 369² КК України спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності є цілком виправданим.

Таким чином, з метою підвищення ефективності кримінального законодавства у боротьбі зі злочинністю, недопущення заподіяння шкоди інтересам суспільства та держави, виконання завдання кримінального закону щодо запобігання вчиненню нових злочинів, пропонуємо внести до КК України такі зміни:

1) доповнити статтю 185 частиною шостою, виклавши її в такій редакції:

“6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула майно власникові й повністю відшкодувала завдані збитки до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину”;

2) доповнити статтю 186 частиною шостою, виклавши її в такій редакції:

“6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею, якщо вони не пов'язані із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула майно власникові й повністю відшкодувала завдані збитки до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину”;

3) доповнити статтю 190 частиною п'ятою і викласти в такій редакції:

“5. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула майно власникові й повністю відшкодувала завдані збитки до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину”;

4) доповнити статтю 191 частиною шостою і викласти її в такій редакції:

“6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула майно власнику і повністю відшкодувала завдані збитки до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину”.

5) доповнити статтю 192 частиною третьою, виклавши її в такій редакції:

“3. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, усунула заподіяну майнову шкоду й повністю відшкодувала завдані збитки до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину”;

6) доповнити статтю 369² частиною четвертою, виклавши її в такій редакції:

“4. Особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди

вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру”.

Список використаних джерел:

1. Хряпінський, П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України [Текст] : навч. посіб. / П. В. Хряпінський. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 192 с.
2. Леоненко, І. Розширення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності — ефективний засіб протидії злочинності в Україні [Текст] / І. Леоненко // Віче. — 2013. — № 12. — С. 76–80.
3. Митрофанов, І. І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності [Текст] / І. І. Митрофанов // Віче. — 2010. — № 4. — С. 20–22.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2756–VI [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2756-17>.
5. Хряпінський, П. В. Перспективи розвитку заохочувальних норм Особливої частини кримінального законодавства [Текст] / П. В. Хряпінський // Право України. — 2007. — № 12. — С. 110–115.
6. Наден, О. В. Місце кримінально-правових засобів у системі правових заходів протидії наркотичній злочинності [Текст] / О. В. Наден // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молод. вчених / за ред. М. І. Панова. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. — С. 144–147.
7. Хряпінський, П. В. Соціальна обумовленість спеціальних заохочувальних кримінально-правових норм [Текст] / П. В. Хряпінський // Вісник прокуратури. — 2008. — № 10. — С. 62–69.
8. Уголовний кодекс Республіки Беларусь [Текст] / Кодекс Респ. Беларусь, от 09.07.1999 г., № 275–З : в ред. Закона Респ. Беларусь от 27.12.2010 г. — Мн. : Амалфея, 2001. — 320 с.
9. Вирок Козельщинського районного суду Полтавської області від 03.09.2013 р. у справі № 1–кп/533/50/13 [Електронний ресурс] Єдиний державний реєстр судових рішень. — URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/333089074>.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 4 від 16 грудня 2014 року)*

Надійшла до редакції 01.12.2014

Никифорова Т. И. Перспективы развития специальных видов освобождения от уголовной ответственности

Осуществлен анализ предложенных в науке уголовного права основных направлений развития специальных видов освобождения от уголовной ответственности, в частности перспектив повышения эффективности существующих норм и внедрения новых специальных видов освобождения от уголовной ответственности. Одним из наиболее действенных способов повышения эффективности существующих норм признается распространение некоторых видов освобождения на случаи совершения соответствующих преступлений в особо крупных размерах. Наиболее перспективным направлением развития специальных видов освобождения следует признать внедрение новых видов. На основании этого предложено внести изменения в действующий Уголовный кодекс Украины, в частности в ч. 4 ст. 212¹, а также дополнить уголовный закон новыми специальными видами освобождения от уголовной ответственности, а именно ввести специальные виды освобождения, за совершение впервые преступлений, предусмотренных ст.ст. 185, 186, 190, 191, 192 УК Украины, а также предусмотреть в ч. 4 ст. 369² УК Украины еще один специальный вид освобождения от криминальной ответственности за предложение, обещание или предоставление неправомерной выгоды.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, специальные виды освобождения, перспективы развития.

Nikiforova, T. I. Prospects of Development of the Special Types of Release from Criminal Responsibility

The analysis of offer is carried out in science of criminal law for basic directions of development of the special types of release from criminal responsibility, in particular prospects of increase of efficiency of existent norms and introduction of the new special types of release from criminal responsibility. To promote efficiency of norms that set the special types of release from criminal responsibility is necessary to set them also for committing crime in especially large sizes. The best method of development of the special types of release from criminal responsibility is introduction of new special types of release from criminal responsibility. It is offered to make alteration to the current Criminal Code of Ukraine (particularly in p. 4 art. 212¹) on this basis, and also to complement Criminal Law with new special types of release from criminal responsibility, in particular to enter the special types of release from criminal responsibility for committing of certain crimes for the first time provided by art. 185, 186, 190, 191, 192 of Criminal Code of Ukraine, and also to set in p. 4. art. 369 of CC of Ukraine additional type of release from criminal responsibility for proposal, promise or delivering ineligible.

Keywords: release from criminal responsibility, special types of release, prospect of development.

